

**ОСОБИСТІТЬ – ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – ЦЕРКВА:
ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Розкрито сутність і особливості соціально-політичних аспектів взаємодії особистості, громадянського суспільства та Церкви. Розглянуто форми і механізми даної взаємодії. Проаналізовано можливості українського громадянського суспільства та Церкви як соціального інституту виступати рушійною силою в процесі демократизації сучасної держави. Визначено позитивні і негативні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, особистість, держава, Церква, релігія, громадська організація.

Актуальність. Однією з ознак демократичності держави є розвиток і стан громадянського суспільства, тобто ситуація, за якої держава й громадянське суспільство є двома взаємодіючими елементами рівноважної політичної конструкції суспільства. Але, якщо для країн розвинутої демократії партнерські відносини між державою й громадянським суспільством стали вже традиційними, то для пострадянських держав ця традиція тільки формується. Характерним для сучасної України є те, що в ній особливої актуальності набувають процеси розбудови громадянського суспільства. Існує проблема досягнення необхідного балансу між державою та механізмами її впливу на громадянське суспільство, з одного боку, та громадянським суспільством і його механізмами саморозвитку і соціального контролю – з другого. Такий баланс є необхідним для побудови демократичної, правової, соціально-орієнтованої держави, оскільки це дає змогу уникнути двох неприпустимих станів у розвитку країни – зведення до мінімуму або громадських свобод, або впливу держави. Щоб запобігти цьому, необхідно створити належні умови для становлення як сильної держави, так і розвинутого громадянського суспільства.

Релігія є одним із найдавніших соціальних феноменів. Принаймні, вона, вочевидь, давніша за інститути економічні, політичні та освітні, і як мінімум давністю не поступається інституту сім'ї. Слід зазначити, що релігія як важливий соціальний інститут здатна підтримувати певну систему суспільних цінностей, що об'єднують її віруючих, бо забезпечує світогляд своїх прихильників їх метафізичним фундаментом, ступінь потреби у якому може значною мірою варіюватися залежно від культури чи індивіда.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія розробки концепції громадянського суспільства свідчить про доволі широкий спектр думок дослідників у тлумаченні цієї складної проблеми. Проблематика громадянського суспільства досить активно обговорюється в сучасній науковій літературі. Умовно дослідників можна об'єднати за такими основними напрямками: філософське дослідження самої ідеї громадянського суспільства та генези її змісту в історії філософської думки від античних філософів і до наших днів (В.Андрущенко, Р.Арон, А.Карась, Б.Констан, С.Кримський, Ю.Павленко та ін.); політолого-правові дослідження сутності громадянського суспільства, його структури, місця і ролі в політичній системі демократичного суспільства (І.Варзарь, Ю.Габермас, Ф.Гайек, В.Журавський, О.Кульчицький, О.Погорілко, А.Силенко, Дж. Сорос, В.Тацій, Ю.Шемшученко та ін.); загально-соціологічна структура громадянського суспільства (Л.Губерський, М.Михальченко, М.Мокляк, В.Пазенок, М.Шаповал та ін.); інституціональні характеристики громадянського суспільства (Е.Берк, М.Вебер, Джін Б.Елштайн, В.Котегоренко, В.Кремень, М.Лукашевич, А.Пашук, Г.Філіпчук та ін.); ціннісні характеристики, освітні, загальнокультурні та моральні пріоритети громадянського суспільства (О.Бабкіна, Е.Бистрицький, В.Денисенко, Е.Макінтайр, І.Надольний, П.Ситник, М.Попович, Л.Шкляр та ін.). Питання впливу релігійного фактора на процес формування

громадянського суспільства розглядалися у працях українських науковців Л.Филипович, А.Колодного, О.Горкуші, М.Рибачука та інших.

На відміну від численних підходів до феномена політики та громадянського суспільства, у теоретичних працях, а також в українському законодавстві існує досить усталене розуміння феномену Церкви й поняття “церква”. Характерними атрибутами церкви є наявність спільного віровчення і розробленої догматики (Символ віри), релігійна діяльність (культова і позакультова), система управління, заснована, як правило, на ієрархічному принципі й авторитаризмі” [4, с.372]. Отже, за своїм визначенням церква має як внутрішньоцерковні, так і зовнішньоцерковні виміри своєї діяльності, вона має власне віровчення. Будь-яке розвинуте віровчення не може абстрагуватися від реального навколишнього життя, тому церкви (навіть ті, що мають тоталітарний, асоціальний характер) мають своє соціальне вчення або соціальну доктрину. Ці, обґрунтовані не наукою, а власними віросповідними догматами, соціальні концепції безпосередньо формують соціальну культуру віруючих, їх соціальну етику, впливають на процес їх соціалізації. У взаємодії чи у боротьбі з іншими соціальними ученнями, філософіями, концепціями вони формують суспільну свідомість, впливають на суспільні настрої та суспільне життя. Суспільно-політична історія дає багато прикладів використання релігійних спільнот в інтересах окремих політичних чи інших груп, зловживання ними для досягнення певних політичних цілей. З іншого боку, політичні процеси й події часто набувають релігійної форми у вигляді освячення церковними ієрархами політичних чи суспільно-політичних революцій, рухів, подій чи освячення діяльності певних політичних лідерів. У країнах, де встановлено тоталітарні або автократичні режими та відсутнє сформоване громадянське суспільство, соціальні й політичні програми випрацьовує відчужена від народу управлінська, політична, військова еліта, яка у моменти різких соціально-політичних змін звертається до найбільш авторитетної церкви, аби набути її підтримки й стабілізувати ситуацію.

Разом з тим, незважаючи на досить широкий пласт наукових публікацій, проблема формування громадянського суспільства в Україні залишається ще вивченою недостатньо повно та потребує подальшого наукового розвитку. Тож **метою** даної статті є пошук оптимальної моделі взаємодії органів влади, релігійних організацій та інститутів громадянського суспільства, в якій держава та людина виступатимуть як єдине ціле, а їхні зусилля будуть спрямовані на встановлення атмосфери довіри між ними.

Основними **завданнями** роботи є:

1. Розкриття форм взаємодії особистості, громадянського суспільства та Церкви.
2. Аналіз можливостей громадянського суспільства та Церкви виступати рушійною силою у демократизації суспільства.
3. Визначення тенденцій розвитку громадянського суспільства.

Виклад матеріалу. Сучасна вітчизняна наука визначає громадянське суспільство як «асоціацію вільних громадян, що взаємодіють між собою виключно на ґрунті власних інтересів, правових норм та спільно погоджених чи вироблених регуляторів (компроміс тощо). Поняття «громадянське суспільство» характеризує цілісність суспільного життя стосовно політичних структур, передусім держави. Громадянське суспільство поєднує економічні, соціальні, культурні, духовні, родинно-побутові відносини та інститути, а також передбачає певні свободи, права і обов'язки особистості як необхідні умови її ствердження та самореалізації в громадському житті. Поняття держави і громадянського суспільства теоретично розчленовують цілісний соціальний організм на дві взаємопов'язані та взаємообумовлені сторони – політичну і соціальну сферу життя» [6, с.108].

Вихідним елементом у конструкції громадянського суспільства є особистість, а складовими цієї конструкції є всі ті численні інститути, які сприяють реалізації особистістю її інтересів, у тому числі й церква. Процес становлення громадянського суспільства відбувається одночасно із ціннісними змінами, що їх зазнають і людина, і суспільство, і держава. Передумовою безконфліктного розвитку відносин між людиною, суспільством і державою є певна рівновага, яка гарантує незалежність індивіда від зовнішніх зазіхань. За умови, що цей індивід узгоджує свою поведінку з інтересами суспільства і держави. Тому

саме через відносини «індивід – суспільство», через міру самоідентифікації індивіда із суспільством утверджувалася громадянськість особистості.

Впливаючи на форми й зміст діяльності, що має своєю метою регулювання взаємин між людьми для забезпечення певного стану суспільної одиниці, формуючи спосіб усвідомлення групових потреб, інтересів та засобів їх задоволення, релігія та церква впливають на суспільно-політичну свідомість людей.

Більшість учених поділяють думку про те, що громадянське суспільство, церква і держава функціонують на засадах взаємної доповнювальності. Інші, навпаки, вважають громадянське суспільство виключною основою формування держави. Ці ідеї не суперечать одна одній і істина полягає в їх компромісі. Тобто громадянське суспільство є черговим результатом зміни станів соціального процесу, або новим етапом у розвитку суспільства як соціальної системи і створює об'єктивну потребу у формуванні держави як специфічного управлінського органа, але надалі вони функціонують за принципом взаємодоповнювальності. Більше того, їх функціонування одне без одного практично неможливе і не може тривати довго. Так само і церква не здатна задовольнити потреби населення без ініціюючої, нормативної та контролюючої функції держави. З іншого боку, будь-які спроби державної підсистеми перебрати на себе функції церкви виявляються неефективними.

За оцінками зарубіжних експертів, громадянське суспільство в Україні характеризується як перехідне й неконсолідоване, тобто таке, яке не досягло рівня країн розвинутої демократії й зберігає ризик повернення до менш розвинутого стану. Хоча, на думку експертів, події на Євромайдані дали імпульс розвитку громадянського суспільства в Україні. Особливими ознаками Євромайдану стали ключова роль самоорганізації громадян у появі та розвитку Майдану, усвідомлення громадянами власної відповідальності за долю протестів і країни в цілому та пов'язана з цим другорядна роль політичних лідерів у розвитку подій на Євромайдані. Окрім того, Майдан був не лише громадським чи політичним явищем, але й явищем релігійним. Він висловлював себе через релігійні символи та апелював до етичних аксіом в чітких релігійних термінах. Саме релігійні ідеї відіграли неабияку роль у підготовці та перебігу революції Гідності. Релігійні ідеї прямо (засвоюючись із віровчення) чи опосередковано цілим цивілізаційним світоглядним поступом підготували необхідний світоглядно-культурний ґрунт.

У більшості європейських країн формування громадянського суспільства відбувалося без участі церков, а то й навіть всупереч церквам. Україна в цьому сенсі стала виключенням – тут церкви активно підтримали Майдан і тим самим долучилися до процесу становлення громадянського суспільства. Як виявилось, Церкви здатні і повинні продовжувати відігравати активну роль у цьому процесі.

Таким чином, Церква в подіях Майдану виявила себе як потужний і цілісний інститут громадянського суспільства, здатний захищати інтереси громадян від свавілля влади. Слід відзначити, що такій позиції Церкви сприяла наявність відповідного суспільного запиту. Згідно з результатами соціологічного дослідження, переважна більшість (74%) українських громадян упевнені в тому, що «Церква завжди має ставати на бік людей і боронити їх від свавілля влади». Загалом, за показником довіри Церква продовжує утримувати першу позицію серед суспільних і політичних інститутів. Як і під час усіх попередніх опитувань, сьогодні більшість громадян засвідчили ту чи іншу міру довіри до Церкви. Наразі її висловили в середньому 66% опитаних: від 88% жителів Заходу до 53% жителів Сходу України [8, с. 24].

Попри це, результати соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України 2014 р. констатують орієнтованість громадян на традиційне уявлення про громадянське суспільство як силу, що спроможна протистояти державі й боротися з нею, гарантувати підтримку протестів, пікетів, вуличних слідувань, мітингів, зібрань. Отже, акцентується не спільність з державою, а роз'єднаність з нею, віддаленість від неї. Причому дистанція між переконаннями опитаних і характеризованими ними ж рисами держави сприймається так, ніби вона залежить головним чином тільки від поведінки влади. Це і є свідчення однобічності соціальної свідомості респондентів, яка громадянське суспільство вбачає не як відносну, а як абсолютну протилежність державі, а саму державу – як монополіста впливу на всі суспільні процеси та інститути.

У нашому суспільстві людина чинить опір тій моделі, яка містить у собі загрозу розриву особистості із співтовариством, яка стверджує, що єдиною опорою людини в суспільстві є вона сама. Але це одночасно означає, що громадянин покладає дуже великі надії у своєму житті на державу, церкву, інші інститути. І лише події Євромайдану вказали на ключову роль самоорганізації громадян, усвідомлення громадянами власної відповідальності за долю країни в цілому.

Традиційно в українському суспільстві вважається, що вирішення всіх важливих для людини справ залежить від держави, її інститутів, осіб, які персоніфікують державу, – чиновників. У громадян дуже високі очікування щодо держави. У суспільній свідомості укорінені уявлення, що усі значущі для громадянина проблеми має вирішувати держава. Щоб держава успішно виконувала цю функцію, громадянин, за замовчуванням, добровільно передає право державній владі на прийняття рішень, які безпосередньо стосуються його, при цьому, знову ж за умовчанням, передаючи і всі ризики, що впливають при прийнятті рішень. У суспільній свідомості утримуються стереотипи, що виправдовують всебічну підлеглисть громадянина державі, стереотипи, що акцентують увагу на турботі держави за своїх громадян.

В умовах таких традицій не слід розраховувати на швидке формування якісних інститутів громадянського суспільства. Швидко можна сконструювати лише імітаційні громадські організації. А укорінити серед населення моделі поведінки, притаманні громадянському суспільству, можна лише відтворюючи їх у декількох поколіннях поспіль, формуючи усталену традицію.

Допоки не сформовані й не відтворюються в суспільстві інститути громадянського суспільства, гасло, що успіх людини залежить від її власних зусиль, так і залишається гаслом, оскільки поточна практика свідчить про його нежиттєздатність. Адже переважна більшість нечисленних ініціатив громадян вгасає з тієї причини, що їх реалізація не може відбутися через існування десятків різноманітних приписів, які висуває перед громадянином держава у вигляді законів, підзаконних актів, інструкцій. Подібна негативна практика усвідомлюється суспільством. Її результатом стає безініціативність громадян, або пошук ними шляхів обходу офіційних приписів, пошук способів скорочення часу на тяганину. Показником пасивності громадян є те, що 87% з них не належать до жодної громадської організації, об'єднання або руху [8, с.81].

І хоча дієвість сучасного громадянського суспільства не зводиться до формального членства громадян у неурядових організаціях та об'єднаннях, тим не менш, цей показник залишається доволі важливим, адже йдеться про легальну та ефективну форму участі громадян у політиці та соціальному житті, формування навичок та практик самоорганізації людей. Показник участі громадян у громадських організаціях у країні є стало низьким.

Водночас, більшість населення схвалює послідовну церковну поведінку щодо багатьох суспільно значущих питань, що виражається у високій мірі довіри, яке займає Церква з-поміж усіх інших соціальних інститутів. Так, за результатами останнього дослідження Центру Разумкова – довіру до Церкви засвідчили 66% опитаних, не довіряють – лише 22% респондентів [7].

Розвиток громадянського суспільства у нашій країні зіштовхується із низкою проблем, які проявляються у тому, що формування структур громадянського суспільства серйозно ускладнюється факторами, що утворюють суто українську суспільно-політичну специфіку:

- регіональним розколом України, що проходить по лінії культурно-ціннісних відмінностей, як наслідок – різноспрямованістю зовнішньополітичних орієнтацій;
- інтенсивним зовнішнім втручанням у внутрішньополітичні справи України;
- далеко не всі зареєстровані в Україні організації громадянського суспільства є активно й постійно діючими, або ж взагалі реально існуючими.

Навіть серед тих громадських організацій, які дійсно функціонують, непросто з'ясувати, яка їхня частина відстоює інтереси саме громадян, а які є суспільними лише за статусом і зорієнтовані на зовсім інші цілі: обслуговування інтересів фінансово-промислових груп; сприяння політичним партіям і блокам; імітація суспільної підтримки деяких органів влади; одержання грантів міжнародних організацій і фондів; здійснення інших видів лобістського впливу тощо.

Висновки. Отже, з огляду на досить короткий історичний шлях незалежної України, слід зауважити, що передумови розбудови громадянського суспільства є, але цей процес повинен бути інтегрований в стратегію соціального та політичного розвитку держави. Треба усвідомити, що громадянське суспільство є невід’ємною складовою модернізації України, але неможливо просто декларувати побудову громадянського суспільства, воно потребує атмосфери щирої зацікавленості як з боку громадян, так і з боку держави.

Водночас, сучасна роль релігії у суспільстві доводить, що у світоглядному та інституційному прояві вона може виконувати й успішно виконує функції соціальної і політичної консолідації. Наприклад, Церква в подіях Майдану виявила себе як потужний і цілісний інститут громадянського суспільства, здатний захищати інтереси громадян від свавілля влади. Церква через взаємодію із політичною сферою життя суспільства може допомагати цьому суспільству лікувати не лише причини, але й симптоми суспільно-політичних хвороб. Саме проти таких причин та симптомів суспільних хвороб, які загрожували самому життю українського суспільства, й повстав Майдан. Подолання цих хвороб можливе завдяки співпраці Церкви та суспільства.

Україна, де суспільство залишається релігійним навіть у найвищих проявах громадянської свідомості, як це було на Майдані, продемонструвала, що Церква може бути не гальмом, а каталізатором процесу формування громадянського суспільства. Отже, громадянське суспільство, побудоване на християнських цінностях, можливе. Але воно не відбувається автоматично. Потрібне радикальне переосмислення стану Церкви у суспільстві та розвиток нових парадигм співпраці між ними. Зокрема, Україна своїм прикладом може запропонувати нову модель стосунків Церкви з державою, а саме перейти від двовимірної “симфонії” Церкви і держави до чотирикутника “Особистість-церква-суспільство-держава” – й саме у такій послідовності. Суспільство, як ми бачимо, очікує від Церкви дій, тому що вона має авторитет серед народу. Очевидно також те, що суспільство чекає, аби цей авторитет було використано й у діалозі з державою.

Література

1. Гонюкова Л. Політичні партії України: сучасність та перспективи розвитку / Л.Гонюкова // Аналітичні записки. – К., 2014. – 18 с.
2. Громадська думка: підсумки 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/gromadska-roku.htm>
3. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка. / За ред. Филипович Л., Горкуші О. – К., 2014. – 650 с.
4. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А.Колодного і Б.Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
5. Рибачук М. Громадянське суспільство і церква / М.Рибачук // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Випуск 5. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ, 2004. – С. 8-27.
6. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [за заг. ред. В. І. Воловича]. – К.: Укр. центр духовної культури, 1998. – 736 с.
7. Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква. – К.: Центр Разумкова, 2014. – 112 с.
8. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М. Шульги]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.

Yaroslav Yuvsechko

Personality - civil society - church: relationship problems in modern Ukraine

The article reveals the essence and characteristics of social and political aspects of the interaction between the individual, civil society and the church. Author considers forms and mechanisms of the interaction & analyzes the possibilities of Ukrainian civil society and the church as a social institution to act as a driving force in the process of democratization of the modern state. There are also studied positive and negative trends in the development of civil society in Ukraine.

Keywords: civil society, personality, state, church, religion, social organization.

Надійшла до редакції 23.10.2015 р.